

Robert Szwed

Uwarunkowania dystansu między grupami etnicznymi w Euroregionie Bugu

Studia Etnologiczne i Antropologiczne 2, 209-223

1999

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Robert Szwed

Katolicki Uniwersytet Lubelski

Uwarunkowania dystansu między grupami etnicznymi w Euroregionie Bug

Przedmiotem niniejszej pracy jest pojęcie „dystans”. Należy ono do tego typu pojęć, których związek z odpowiadającymi im terminami ma charakter konwencji terminologicznej. Znaczenie i zakres dystansu ma bowiem charakter „umowy społecznej”. Jest on powszechnie używany w języku potocznym, funkcjonuje jako nawyk językowy, a jego znaczenie i zakres z gruntu językowej powszechności w społeczeństwie zostały przeniesione na grunt nauki, pozostając w zasadzie przy tradycyjnym jego znaczeniu. Mimo to w nieco innym sensie o dystansie mówią socjologowie, psychologowie czy antropologowie kultury. Ujęcie antropologiczne akcentuje różnice pomiędzy kulturami, analiza psychologiczna dystansu skupia się na jednostkowych procesach kategoryzacji, skojarzeń i odczuć. Socjologiczne ujęcie dążyć będzie do uogólnień postaw jednostek jako członków określonych grup i zbiorowości, w tym także zbiorowości terytorialnych.

Generalnie treść dystansu stanowią międzyludzkie i międzygrupowe stosunki. Ścisłej ujmując, dystans sam w sobie nie jest stosunkiem do „obcych” – „innych”, lecz jednym z jego możliwych przejawów i wyraża się w określonych

wobec nich postawach, jakie jednostka może przyjąć na skali od wrogości i agresji do życzliwości¹.

Mówiąc o skali dystansu, przyjąłem, że jest to metoda analizy stosunku wobec „innych”, „obcych”, dystans zaś jest zjawiskiem stanowiącym pewne continuum, występującym w świecie społecznym, a rozciągającym się „od kontaktów ścisłych, ciepłych i zażyłych poprzez obojętność, aż do aktywnej antypatii, wrogości i potępienia na drugim jego krańcu”², stanowiącym pewną skalę „pomiędzy intymnością, a całkowitą obcością społeczną”³. Przyjęcie przez jednostkę określonej postawy na tym continuum będzie jednocześnie określeniem jej miejsca na skali dystansu. W ten sposób za Franciszkiem Mirkiem można stwierdzić, że dystans społeczny stanowi miernik logicznego stosunku obcości między danym podmiotem i przedmiotem dystansu⁴. Na elementy przestrzeni społecznej zwraca uwagę Barbara Wiłska-Duszyńska, mówiąc o mierniku tendencji do zbliżania się albo unikania przedmiotu postawy⁵, oraz Ewa Nowicka, która dodatkowo wiąże badane zagadnienie ze zjawiskiem społecznej obcości i ujmuje dystans społeczny jako postrzeganą różnicę i „dopuszczalny stopień kontaktu i rodzaju tego kontaktu z ludźmi uznanymi za obcych”⁶.

Postawiony tu problem i metoda jego analizy mają swoje źródło w nurcie badań empirycznych zapoczątkowanych przez E. S. Bogardusa. Pojmowanie dystansu jako „sympatyzującego rozumienia (*sympathetic understanding*), które istnieje między osobami, między grupami i między daną osobą a każdym członkiem jej własnej grupy”⁷, oraz postawienie wielu pytań go mierzących, należy obecnie do kanonu myśli socjologicznej⁸. W prezentowanych tu bada-

¹ Wielu autorów nie dość jasno rozdziela pojęcia „skala dystansu” i „dystans”. Skala dystansu to narzędzie do jego badania. Skala „od wrogości i agresji do życzliwości” stanowi jego treść. Raz więc skala znaczy tyle co ilościowy miernik pojęcia, innym razem – zakres zjawiska. W związku z tym, mówiąc o skali dystansu, wypowiedano się wyłącznie o jego wymiarze empirycznym, podobnie jak czynił to Emory S. Bogardus – twórca skali dystansu, nazywając ją „techniką mierzenia dystansu pomiędzy osobami” występującymi raz jako indywidua, innym razem jako przedstawiciele określonej grupy. Zob. E. S. B o g a r d u s: *Sociology*. New York 1941, s. 106–107.

² R. E. P a r k: *The Concept of Social Distance*. „Journal of Applied Sociology” 1902. Vol. 8, s. 339–344, cyt. za: W. J. G o o d e, P. K. H a t t: *Skala Bogardusa do pomiaru dystansu społecznego*. W: *Metody badań socjologicznych*. Oprac. S. N o w a k. Warszawa 1965, s. 278.

³ F. M i r e k: *Zarys socjologii*. Lublin 1948, s. 115.

⁴ Tamże, s. 115–116.

⁵ E. W i ł s k a-D u s z y Ń s k a: *„My” i „oni” – młodzież wobec etnicznie obcych*. Warszawa 1993, s. 51–52.

⁶ E. N o w i c k a: *Swoi i obcy*. Warszawa 1990, s. 155–156.

⁷ E. S. B o g a r d u s: *Measuring Social Distance*. „Journal of Applied Sociology” 1925. Vol. 9, cyt. za: E. N o w i c k a: *Poznanie swojskości i obcości*. W: *Inny – obcy. Wróg*. Red. E. N o w i c k a, J. N a w r o c k i. Warszawa 1996, s. 27.

⁸ W kwestii badań dystansu społecznego zob. prace: E. W i ł s k a-D u s z y Ń s k a: *„My” i „oni”...; J. M a c i ą t e k, I. K u r c z: Stereotypy etniczne różnych narodowości*

niach podjąłem próbę powrotu do źródeł i nawiązania do pomysłu skali dystansu społecznego Bogardusa.

Uwagi i założenia metodologiczne

Niniejsza analiza dotyczy wyników badań przeprowadzonych w 1996 r. na terenie pięciu województw środkowo-wschodniej Polski⁹. Jednym z celów tych badań było stwierdzenie, na ile decyzja o administracyjnym wyodrębnianiu Euroregionu Bug na styku polsko-ukraińsko-białoruskim jest trafna i możliwa do realizacji w zakresie nie tylko zgodnego współżycia, ale i podjęcia wspólnych działań przez społeczności odmienne etnicznie. W związku z tym istotne było zbadanie dystansu, jaki czują Polacy względem innych grup narodowych i etnicznych. Kwestia dystansu w perspektywie współżycia na obszarze regionu różnych etnicznie elementów, a następnie procesu naturalnego, spontanicznego przemieszania wątków etnicznych stanowi element socjologicznej analizy w zakresie postulowanych badań, mających na celu „odtworzenie całości kulturalnego uczestnictwa ludzi żyjących na obszarach mieszanych etnicznie, ich stosunku wobec własnych i sąsiednich całości kulturowych i wobec ich nosicieli, jasności własnego kulturowego samookreślenia i opinii na temat hierarchii grup narodowych na mieszanym obszarze i postulowanych zasad ich współżycia”¹⁰.

Obrazowo i trafnie sytuację dystansu społecznego oraz przedmiot tego dystansu opisał Georg Simmel. „Nie mamy tu na myśli »cudzoziemca« jako wędrowca, który dziś przychodzi, jutro odchodzi, ale osobę, która dziś przychodzi, jutro zaś zostaje – niejako potencjalnego wędrowca, który aczkolwiek nie wyruszył dalej, nie zrezygnował też całkowicie z owej swobody przycho-

u dorosłych Polaków. Raport z badań pilotażowych. W: *Stereotypy i uprzedzenia*. Red. Z. Chlewiński, I. Kurcz. Warszawa 1992, s. 200–212.

⁹ Badania Katedry Socjologii Kultury KUL pod kierunkiem prof. dra hab. Leona Dyczewskiego. w ramach projektu PBZ-059-01, kierowanego przez prof. dra hab. Macieja Bałtowskiego, w których wzięło udział 1007 respondentów z obszaru pięciu województw regionu środkowo-wschodniego (cztery z nich to polska część Euroregionu Bug). Reprezentatywna próba badanych respondentów została podzielona na dwie podgrupy: grupę podstawową dobraną losowo (803 respondentów) i grupę liderów (204 respondentów) dobraną celowo, z uwzględnieniem pełnionych przez nich funkcji i ról w społecznościach lokalnych. Całościowe wyniki badań zostały zamieszczone w: L. Dyczewski, R. Szwed, D. Wadowski: *Kapitał ludzki czynnikiem rozwoju Euroregionu Bug (raport z badań)*. Lublin 1997.

¹⁰ A. Kłossowska: *Wielokulturowość regionów pogranicza*. W: *Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość*. Red. K. Handke. Warszawa 1993, s. 99–100.

dzenia i odchodzenia.”¹¹ W badaniach starano się przedstawić respondentom taką sytuację, która pozwoliłaby im odpowiedzieć, jak blisko mieszkańcy województw regionu środkowo-wschodniej Polski dopuszczają osoby „inne”. Narzędziem do określenia tego zjawiska była skala składająca się z pięciu pytań, które wyznaczyć miały granice i zasięg dystansu społecznego wobec „obcych” – „innych”, którymi w badaniach byli Białorusini, Niemcy i Ukraińcy. Podstawową przesłanką wyboru tych trzech narodowości był przede wszystkim fakt tworzenia z nimi wspólnej struktury administracyjnej¹², bliskości terytorialnej oraz wspólnoty doświadczeń historyczno-kulturowych. W związku z tym spodziewano się poznać wyraźne, określone – negatywne lub pozytywne – nastawienia emocjonalne respondentów do tych narodów.

Swoją odpowiedź na zadane pytania respondent umieszczał na skali od wyrażenia zdecydowanego sprzeciwu do akceptacji i zadowolenia. Pytania stanowią w zasadzie kumulatywną listę ról, w jakich przedstawiciel badanej narodowości miałby występować: od sytuacji, która umiejscawia respondenta w kontekście kontaktu nieobowiązkowego i nietrwałego (płaszczyzna turystyki), przez umieszczenie przedstawiciela danej narodowości w tej samej miejscowości – sąsiedztwie (płaszczyzna sąsiedztwa), co ze względu na powierzchowność tego typu kontaktów nie powinno wywołać takiej repulsji jak w przypadku równie powierzchownych, lecz posiadających pewne cechy zależności sfery kontekstów nieformalnych na płaszczyźnie działalności gospodarczej, aż do bardzo bliskich kontaktów w sferze emocjonalnej (płaszczyzna rodziny) i stosunków podległości (płaszczyzna władzy).

Przeprowadzono analizę szczegółowych odpowiedzi w zależności od danej sytuacji kontaktu społecznego, odpowiednio odnosząc je do każdej badanej narodowości. Ponadto starano się określić uwarunkowania analizowanego dystansu społecznego – czynniki, które w istotny sposób mogłyby wpłynąć na wykazywany przez respondentów stopień repulsji bądź akceptacji danej grupy etnicznej. Czynnikiemami tymi były zmienne wynikające ze struktury społecznej zbiorowości, takie jak płeć, wiek i wykształcenie, oraz zmienne wskazujące na przestrzenne, terytorialne zróżnicowanie badanej populacji, tj. województwo i oddalenie od granicy państwa. Interesująca była również weryfikacja hipotezy, że dystans społeczny jest warunkowany wcześniejszym kontaktem z innymi grupami narodowymi i – idąc dalej – kontaktem z przedstawicielami konkretnych grup narodowych będących przedmiotem niniejszej analizy. Przyjęto, że świadome otwarcie się na „obcych” w formie zainteresowania wiadomościami z krajów sąsiednich czy chęci wyjazdu poza granice Polski także powinno

¹¹ G. S i m m e l: *Obcy*. W: T e n Ź e: *Socjologia*. Tłum. M. Ł u k a s i e w i c z. Warszawa 1975, s. 504.

¹² Czyli współtworzenia Euroregionu Bug, do którego część Ukrainy należy od początku istnienia Euroregionu, tj. od 29 września 1995 r., a część Białorusi od 1997 r.

wpłynąć na stopień izolowania się czy otwarcia na daną sytuację kontaktu, czyli w efekcie na stopień jego dystansu społecznego.

Analiza wyników – wnioski

Analiza uzyskanych wyników pozwala na sformułowanie następujących wniosków (wyniki w tab. 1–3):

1. Zdecydowanie różne postawy prezentują respondenci grupy podstawowej i liderzy. Bycie burmistrzem miasta, sekretarzem gminy, radnym, sołtysem, nauczycielem lub po prostu osobą, która w społeczności lokalnej cieszy się szczególnym uznaniem, istotnie modyfikuje ocenę kontaktu z przedstawicielami badanych narodowości. Uzasadnienia otwartości liderów można szukać zarówno w przesłankach natury ekonomicznej, jak i w społecznym nacisku na taką postawę. Choć nie należy *a priori* zakładać konformizmu liderów, trzeba mieć jednak świadomość silnego – obecnie – nacisku w mediach na tzw. europejskość i tolerancję. Być może świadomość powszechnej propagandy w tym względzie lub nawet nieświadome uleganie jej wpływom spowodowało, że liderzy jako respondenci w społecznej sytuacji wywiadu starali się tym wymogom w pełni sprostać.

2. Chociaż można określić rangową pozycję każdej z narodowości (narodowość mniej lub bardziej akceptowana), należy zaznaczyć, że różnice pomiędzy nimi w ramach danej płaszczyzny analizy są bardzo małe i maksymalnie osiągają około 5%. Empiryczna analiza (macierz korelacji VCramera – tab. 4) potwierdziła, że statystycznie silne związki w rozkładach odpowiedzi występują nie tyle na poziomie narodowości, ile na poziomie różnego typu kontaktu, a więc prezentowanych tutaj płaszczyzn. Mniej więc istotna jest narodowość danej osoby, a bardziej sytuacja, w jakiej z konkretnym „obcym” się zetkniemy. Mniej ważną jest kwestia przynależności etnicznej – to, czy jest on Ukraincem, Białorusinem czy Niemcem – bardziej zaś kontekst, w jakim funkcjonuje, oraz to, czy może stać się zagrożeniem dla tożsamości kulturowej i społecznej jednostki.

Zakres odczuwanego dystansu okazał się różny w zależności od sytuacji społecznej, w jakiej postawiony był respondent. Szeregując odpowiedzi według malejącej lub rosnącej liczby odpowiedzi negatywnych lub pozytywnych, można wyznaczyć kręgi dystansu. W przypadku odrzucenia, sprzeciwu wobec danej sytuacji kontaktu, jak i jej akceptacji w zasadzie ten sam kierunek odpowiedzi zaobserwowano w obu badanych populacjach. Na podstawie tych wyników można wyróżnić wśród respondentów grupy podstawowej te sytuacje, w których wykazywany przez nich dystans jest bardzo mały (relacje na płaszczyźnie

turystyki), średni (sąsiedztwo) lub wysoki (płaszczyzna władzy). Na płaszczyźnie działalności gospodarczej i rodziny respondenci wykazują postawy mieszane: raz z przewagą deklarowanej akceptacji (przedsiębiorca), raz z dominacją sprzeciwu (członek rodziny).

W grupie liderów zasadniczo brak dystansu zaobserwowano na płaszczyźnie turystyki. Zarówno respondenci grupy podstawowej, jak i liderzy wykazują relatywnie podobne postawy mieszanego, średniego i wysokiego dystansu. Różnią się jednak między sobą intensywnością tej postawy i liczbą odpowiedzi: „byłoby mi to obojętne”. Liderzy wykazują pod tym względem relatywnie stałą liczbę odpowiedzi obojętnych (w granicach 50%).

Analiza uwarunkowań

W tej części starano się określić uwarunkowania dystansu społecznego, czyli te czynniki, które mogły modyfikować opisane wcześniej postawy wobec Białorusinów, Niemców, Ukraińców.

Uwarunkowania przestrzenne

Dzięki temu, że osoby pełniące funkcję lidera zostały do badań proporcjonalnie w całym obszarze regionu, analizę uwarunkowań przestrzennych i środowiskowych przeprowadzono dla całej populacji respondentów. Do tego typu uwarunkowań zaliczono zamieszkiwanie w określonym województwie oraz położenie względem wschodniej granicy kraju (pas gmin przygranicznych, centralnych i zachodnich)¹³.

Województwo okazało się być zmienną istotnie modyfikującą postawy wobec Białorusinów, Ukraińców i Niemców. Wykazano istotną zależność między województwem zamieszkania respondentów a ich postawami wobec funkcjonowania przedstawicieli różnych narodowości na płaszczyznach działalności gospodarczej, sąsiedztwa i władzy oraz na płaszczyźnie turystyki. Na płaszczyźnie turystyki mieszkańcy województwa lubelskiego wykazali nieco wyższą od

¹³ W kwestii wpływu odległości fizycznej na stosunek wobec innych narodów zob.: Z. Z a l e s k i: *Constructing an image of other nations: a psycho-sociological approach*. W: *Psychospołeczne podstawy relacji między narodowościami Europy Środkowo-Wschodniej*. Red. J. K ł o c z o w s k i. Lublin 1996, s. 61.

przeciętnej repulsję wobec Niemców w porównaniu z mieszkańcami województw chełmskiego i zamojskiego, którzy wyrazili wyższe od przeciętnego zadowolenie (różnica 9,5%–12%). W przypadku działalności gospodarczej mieszkańcy województwa lubelskiego wykazali przeciętnie najniższy sprzeciw i najwyższe zadowolenie. Podobny stosunek do wszystkich narodowości wykazują mieszkańcy województw białskiego i tarnobrzeskiego (32%–37% – sprzeciw; 7%–10% – zadowolenie). Interesujące są postawy mieszkańców województw chełmskiego i zamojskiego. Postawy mieszkańców z zamojskiego są najbardziej zdecydowane – w porównaniu z mieszkańcami pozostałych województw najrzadziej odpowiadają: „byłoby mi to obojętne” (40%, pozostali zaś ok. 55%). Są oni najczęściej przeciwni działalności gospodarczej przedstawicieli każdej z trzech analizowanych narodowości, choć jednocześnie wykazują względnie wysokie zadowolenie z tego faktu (wyższe niż mieszkańcy województw białskiego i tarnobrzeskiego).

W przypadku zamieszkiwania w tej samej miejscowości (w sąsiedztwie „innego”) największe otwarcie prezentują respondenci z województwa chełmskiego, którzy wykazują tu najniższy sprzeciw i najwyższą akceptację. Akceptację na podobnym poziomie prezentowali respondenci województwa zamojskiego, co może być przesłanką hipotezy, że stopień akceptacji jest warunkowany faktem graniczenia bezpośrednio z Białorusią i Ukrainą.

Najmniej sprecyzowane poglądy na udział Białorusinów i Ukraińców w strukturze władzy wykazali mieszkańcy województwa tarnobrzeskiego i lubelskiego. Procentowo najwyższy sprzeciw zanotowano w województwie chełmskim i białskim.

Generalnie można stwierdzić, że mieszkańcy województwa zamojskiego wykazują względnie wysoki sprzeciw na każdej z analizowanych płaszczyzn i relatywnie wysoką akceptację (podobny rozkład wyników bez względu na narodowość). Mieszkańcy województwa chełmskiego wykazują natomiast najbardziej zróżnicowany sprzeciw w przekroju narodowościowym – największy względem Ukraińców, najmniejszy wobec Białorusinów. Rozkład odpowiedzi w odniesieniu do pozostałych województw nie pozwala na stwierdzenie żadnych istotnych tendencji.

Położenie miejscowości zamieszkania respondentów względem centrum kraju uzupełnia obraz możliwych uwarunkowań w wymiarze przestrzeni geograficznej. Im bliżej wschodniej granicy państwa, tym chętniej mieszkańcy regionu środkowo-wschodniego widzą przedstawicieli Białorusinów, Ukraińców i Niemców w roli turystów. Rola sąsiada czy też radnego, a więc funkcje, które wiążą się ze stałą obecnością reprezentantów tych narodowości w bliższej odległości, zyskują większą akceptację u mieszkańców gmin położonych bliżej centrum Polski, a więc zachodniego pasa gmin, niż mieszkańców gmin nadgranicznych, którzy sprzeciwiają się takiej sytuacji w wymienionych płaszczyznach kontaktu.

Biorąc pod uwagę zmienne terytorialne, w których uwzględniamy przestrzenny rozkład postaw, zarysowuje się nam obraz regionu zróżnicowanego pod względem siły dystansu w zależności od płaszczyzny interakcji. Mieszkańcy gmin przygranicznych województwa zamojskiego i chełmskiego prezentują najwyższy dystans względem wszystkich narodowości, przy czym respondenci z chełmskiego wyżej w hierarchii dystansu kwalifikują Ukraińców. Generalnie jednak trudno dostrzec zależności między narodowością a stopniem obserwowanego dystansu społecznego. Mieszkańcy województwa tarnobrzeskiego i gmin położonych bliżej centrum kraju prezentują częściej postawę obojętną, wykazując przy tym mniejszy sprzeciw niż mieszkańcy wschodniej części regionu na płaszczyznach wymagających bliższych, bardziej osobistych i częstszych kontaktów.

Uwarunkowania strukturalne

Do tego typu uwarunkowań zaliczono płeć, wiek i wykształcenie. Punktem wyjścia analizy wpływu wymienionych zmiennych na interesujące nas zjawisko dystansu społecznego było przyjęcie hipotezy o istotnym wpływie faktu bycia liderem na te zmienne. W związku z tym możliwe uwarunkowanie przez te zmienne siły dystansu społecznego przeprowadzono zarówno w grupie liderów, jak i grupie podstawowej.

W grupie liderów nie zaobserwowano wpływu jakiegokolwiek zmiennej strukturalnej na rozkład odpowiedzi. Niemal identycznie odpowiadali tutaj mężczyźni i kobiety, osoby starsze i młodsze. Jeżeli zaś chodzi o wykształcenie, to w przypadku kilku zmiennych rozkład odpowiedzi wskazywał na spadek dystansu wraz ze wzrostem wykształcenia, jednakże zbyt małe liczebności w tej populacji nie pozwalały zweryfikować rzeczywistego wpływu tego czynnika.

W grupie podstawowej płeć jest najsilniejszym czynnikiem modyfikującym postawę respondentów względem wszystkich trzech narodowości. Statystycznie istotne zależności pomiędzy płcią a stopniem dystansu zaobserwowano na wszystkich płaszczyznach kontaktu – od obecności w regionie przedstawicieli badanych narodowości w roli turystów do sprawowania przez nich władzy. Zasadą jest, że mężczyźni częściej niż kobiety są zadowoleni i rzadziej wyrażają swój sprzeciw wobec pełnienia przez Białorusinów, Ukraińców i Niemców ról, w jakich hipotetycznie postawiono ich w badaniach.

Tylko w przypadku Niemców można powiedzieć, że wiek respondenta miał istotny statystycznie wpływ na odpowiedzi zadane w kwestionariuszu. Na płaszczyźnie turystyki, sąsiedztwa i rodziny osoby starsze częściej sprzeciwiały się sytuacji kontaktu z Niemcami. Jeżeli chodzi o Ukraińców i Białorusinów,

wiek miał istotne znaczenie tylko w jednej sytuacji: gdyby któryś z przedstawicieli tych narodowości wszedł do bliskiej rodziny respondenta. Dwie trzecie respondentów po 55. roku życia zadeklarowałyby swój zdecydowany sprzeciw wobec takiej sytuacji (w grupie wiekowej do 34. roku życia sprzeciw deklarował tylko co trzeci respondent).

Wykształcenie okazało się – co może dziwić – słabszym czynnikiem wyjaśniającym stopień dystansu społecznego mieszkańców regionu. W przypadku Niemców tylko na płaszczyźnie rodziny można było dostrzec statystycznie istotny rozkład odpowiedzi, w przypadku zaś Ukraińców i Białorusinów także na płaszczyźnie władzy. Osoby z wykształceniem wyższym deklarowały najniższy dystans, najczęściej wybierając odpowiedź, że byłoby im to obojętne. Natomiast logicznych tendencji w odpowiedziach pozostałych kategorii respondentów nie można było dostrzec.

Kontakt i otwarcie na grupy obce

Postawiono hipotezę, że kontakt, sama chęć kontaktu z przedstawicielami innych grup narodowych, etnicznych oraz świadome otwarcie się na inne narody mogą modyfikować siłę dystansu¹⁴. Przyjęliśmy więc, że uprzedni kontakt, otwarcie się na kontakt oraz zainteresowanie się wiadomościami z krajów sąsiednich stanowią przesłankę osłabienia ewentualnego dystansu społecznego, a brak kontaktu, niechęć do niego czy też nieinteresowanie się informacjami z krajów sąsiednich stanowią przesłanki wzmocnienia siły dystansu¹⁵.

Chęć wyjazdu za granicę jest jednym z czynników skalujących dystans mieszkańców regionu wobec różnych grup narodowych. Białorusin, Niemiec i Ukrainiec jako mieszkaniec tej samej miejscowości – sąsiad, członek rodziny czy radny – jest inaczej postrzegany przez osoby, które chciałyby wyjechać za granicę, i inaczej przez osoby, które nie czują takiej potrzeby. Regularnie, w każdym układzie odpowiedzi dostrzec można było prawidłowość, że sprzeciw częściej deklarują osoby, które nie chcą wyjeżdżać za granicę i rzadziej deklarują swoje zadowolenie z hipotetycznej sytuacji kontaktu z przedstawicielami innych grup narodowych.

¹⁴ „Hipotezę kontaktu” opisała E. N o w i c k a: *Poznanie swojskości i obcości...*, s. 17–18.

¹⁵ Wskaźnikiem były tutaj pytania: Czy miał(a) Pan(i) lub ma bliższy kontakt z osobami innej grupy etnicznej, innej niż Pańska narodowości?; W jakim stopniu interesuje się Pan(i) wiadomościami z krajów sąsiednich: Białorusi, Ukrainy (radio, telewizja, gazety)?; Czy chce Pan(i) wyjechać za granicę?

Kontakt z innymi narodowościami i zainteresowanie ich sprawami to następny czynnik, który hipotetycznie może wpływać na dystans społeczny. W grupie liderów jednak bliższy kontakt z przedstawicielami innych grup narodowych oraz zainteresowanie wiadomościami z krajów sąsiednich mają bardzo niewielki wpływ na analizowany dystans społeczny. Taki kontakt ma wśród liderów wyłącznie znaczenie na płaszczyźnie władzy, a jego kierunek jest taki sam jak w przypadku dalej analizowanej grupy podstawowej. Zainteresowanie lidera ma jedynie częściowy wpływ na rozkład odpowiedzi na płaszczyźnie sąsiedztwa.

W podstawowej grupie respondentów zarówno bliższy kontakt z przedstawicielami innych grup narodowych, jak i interesowanie się wiadomościami z Białorusi i Ukrainy mają istotny wpływ na deklarowany przez tych respondentów dystans. Zainteresowanie tymi wiadomościami to przeciętnie dwudziestopięcioprocentowy spadek sprzeciwu wobec danej sytuacji kontaktu i jednocześnie kilkuprocentowy wzrost zadowolenia. Spadek ten zależy od płaszczyzny kontaktu i narodowości. Jest on najmniejszy w przypadku działalności gospodarczej Niemców, a najbardziej zauważalny na płaszczyźnie rodziny w przypadku Białorusinów i Ukraińców.

Bliski kontakt z przedstawicielami jakiegokolwiek grupy narodowej czy etnicznej ma także istotny wpływ na rozkład odpowiedzi określających dystans społeczny respondentów. W grupie osób, które odpowiedziały twierdząco na pytanie o kontakt, stwierdzono spadek o 6%–14% odpowiedzi wyrażających ich sprzeciw wobec danej sytuacji społecznego kontaktu przy jednoczesnym kilkuprocentowym wzroście aprobaty. Nadzwyczaj interesujący jest fakt, że statystycznie żadnego znaczenia nie ma to, z kim, z przedstawicielami jakiej grupy narodowej, kontaktował się respondent. Uprzedni kontakt np. z Ukraińcem nie wzmacnia ani nie osłabia dystansu wobec tej właśnie grupy narodowej, nie wzmacnia tego dystansu bardziej niż kontakt respondenta np. z Niemcem czy Rosjaninem.

Wnioski

Dystans społeczny w przekroju różnych zmiennych okazuje się być dynamicznym zjawiskiem społecznym, warunkowanym przez różne czynniki i z różną siłą występującym w zależności od środowiskowego kontekstu danej interakcji społecznej.

Najsilniejszym wyznacznikiem modyfikującym stopień badanego dystansu był fakt pełnienia (lub nie) funkcji społecznej powszechnie postrzeganej jako ważna. Osoby pełniące takie funkcje przyjmowały inną perspektywę niż pozo-

stali respondenci, dla potrzeb niniejszej analizy określani jako respondenci grupy podstawowej. Liderzy wykazywali niski i bardzo niski dystans w płaszczyznach, które wywoływały przeciętnie sprzeciw bardzo wysoki. Potwierdza to analiza uwarunkowań – w grupie liderów żadna ze zmiennych strukturalnych i w przeważającej mierze zmiennych przestrzennych, terytorialnych, która potencjalnie mogłaby modyfikować postawę wobec różnych grup narodowych, nie okazała się zmienną statystycznie istotną. Nawet w przypadku płci fakt bycia liderem okazał się decydującym o typie deklarowanej postawy wobec analizowanych narodowości. Kobiety w grupie podstawowej wykazywały więcej niż mężczyźni obaw i ostrożności w sytuacjach hipotetycznie konfliktowych lub stanowiących przesłankę takiego konfliktu. Wśród liderów natomiast odpowiedzi kobiet nie różniły się niczym istotnym od odpowiedzi udzielanych przez mężczyzn, osób młodszych od osób starszych, respondentów liderów z wykształceniem podstawowym od liderów z wykształceniem średnim.

Można szukać przyczyny tego swoistego egalitaryzmu w postawie względem obcych narodowości, w innej perspektywie widzenia zjawisk przez liderów, konieczności „wyzbycia się jednostkowych partykularyzmów”, „ograniczeń” wynikających z poczucia tożsamości narodowej czy narodowych interesów, „widzenia więcej i dalej” niż przeciętny mieszkaniec. Można także powiedzieć, że przyczyna jest obiektywnie zewnętrzna względem lidera i może wynikać – co podkreślono wcześniej – z „zakłóceń” warunkowanych społeczną sytuacją wywiadu czy też naciskiem środków masowego przekazu na kreowanie tego typu postaw.

Na podstawie przeprowadzonej analizy można wymienić pewne modelowe cechy, wyznaczniki, uwarunkowania, które wyłoniły się jako decydujące o dystansie społecznym, jego sile i kierunku. Bardziej więc sprzyja otwarciu się, akceptacji danej sytuacji kontaktu z przedstawicielami różnych grup narodowych posiadanie wyższego wykształcenia, bycie osobą młodą (do 34 lat), mężczyzną, zamieszkiwanie zachodnich gmin województwa lubelskiego, białskiego i tarnobrzeskiego, zainteresowanie tym, co dzieje się poza wschodnimi granicami Polski, wcześniejsze zetknięcie się z przedstawicielami innych narodowości, chęć wyjazdu za granicę.

Zamknięciu się, byciu przeciwnym kontaktom na jakiegokolwiek płaszczyźnie z jakąkolwiek grupą narodową może sprzyjać brak wyższego wykształcenia, bycie kobietą, osobą powyżej 55. roku życia, zamieszkiwanie gmin graniczących z Ukrainą i Białorusią, brak kontaktu z przedstawicielami innych grup narodowych, brak zainteresowania tym, co dzieje się na Białorusi i na Ukrainie, brak potrzeby wyjazdu za granicę.

Nakreślono pewien wizerunek mieszkańca regionu środkowo-wschodniego, który widziany całościowo, w kontekście interesujących nas cech modelowych może okazać się zniekształcony, a w innej sytuacji, w innym regionie Polski – nieadekwatny i nieprawdziwy, gdyż rzeczywistość społeczna jest bogatsza,

bardziej skomplikowana i wymyka się ujęciom modelowym. Głównym celem badań było uchwycenie poszczególnych elementów, które mogą okazać się kluczowe i stanowią rzeczywiste uwarunkowania dystansu społecznego mieszkańców regionu środkowo-wschodniej Polski.

T a b e l a 1

Sprzeciw w danych sytuacjach wobec wybranych narodowości (w %)*

Sprzeciw respondenta w danej sytuacji	Białorusini		Ukraińcy		Niemcy	
	grupa podst.	liderzy	grupa podst.	liderzy	grupa podst.	liderzy
Przyjeżdżają do jego miejscowości w celach turystycznych	7,6	5,39	10,71	7,84	5,98	1,47
Zamieszkują w jego miejscowości, w sąsiedztwie	28,52	20,59	34,99	25,49	28,14	21,08
Prowadzą w jego miejscowości działalność gospodarczą	36,24	21,07	41,22	25,00	37,24	23,53
Wchodzą do jego bliskiej rodziny przez małżeństwo	53,93	43,63	56,78	45,59	48,85	42,65
Zostają radnymi w jego gminie	68,74	45,59	69,86	46,57	68,00	47,06

T a b e l a 2

Zadowolenie w danych sytuacjach wobec wybranych narodowości (w %)*

Zadowolenie respondenta w danej sytuacji	Białorusini		Ukraińcy		Niemcy	
	grupa podst.	liderzy	grupa podst.	liderzy	grupa podst.	liderzy
Przyjeżdżają do jego miejscowości w celach turystycznych	46,33	60,78	44,96	59,31	50,68	66,67
Zamieszkują w jego miejscowości, w sąsiedztwie	7,97	13,24	6,72	11,27	10,09	16,18
Prowadzą w jego miejscowości działalność gospodarczą	11,96	18,14	11,08	18,63	15,95	23,04
Wchodzą do jego bliskiej rodziny przez małżeństwo	3,11	3,92	3,24	3,92	7,10	5,39
Zostają radnymi w jego gminie	3,99	6,86	3,74	6,86	5,35	6,86

T a b e l a 3

Obojętność w danych sytuacjach wobec wybranych narodowości (w %)*

Obojętność respondenta w danej sytuacji	Białorusini		Ukraińcy		Niemcy	
	grupa podst.	liderzy	grupa podst.	liderzy	grupa podst.	liderzy
Przyjeżdżają do jego miejscowości w celach turystycznych	46,33	33,82	44,33	32,84	43,34	31,86
Zamieszkują w jego miejscowości, w sąsiedztwie	63,51	66,18	58,28	63,24	61,77	62,75
Prowadzą w jego miejscowości działalność gospodarczą	51,81	60,78	47,57	56,37	46,95	53,43
Wchodzą do jego bliskiej rodziny przez małżeństwo	42,84	52,45	39,85	50,49	44,33	51,47
Zostają radnymi w jego gminie	27,27	47,55	26,40	46,57	26,65	46,08

* W tabelach pominięto rubrykę: „brak odpowiedzi”.

T a b e l a 4

**Macierz korelacji wskaźników dystansu społecznego
Wartosci współczynnika VCramera w populacji liderów (wartosc pierwsza) i grupie podstawowej**

Plaszczyzna kontaktu	Działalność gospodarcza			Przyjazdy turystyczne			Zamieszkiwanie w sąsiedztwie			Pełnienie funkcji radnego			Wejście do bliskiej rodziny		
	Białorusini	Niemcy	Ukraińcy	Białorusini	Niemcy	Ukraińcy	Białorusini	Niemcy	Ukraińcy	Białorusini	Niemcy	Ukraińcy	Białorusini	Niemcy	Ukraińcy
Działalność gospodarcza															
Białorusini															
Niemcy	0,86/0,76														
Ukraińcy	0,90/0,86	0,81/0,76													
Przyjazdy turystyczne															
Białorusini	0,24/0,24	0,21/0,19	0,24/0,24												
Niemcy	0,20/0,19	0,20/0,25	0,19/0,21	0,66/0,69											
Ukraińcy	0,27/0,26	0,26/0,23	0,29/0,30	0,82/0,83	0,62/0,67										
Zamieszkiwanie w sąsiedztwie															
Białorusini	0,51/0,44	0,46/0,34	0,49/0,40	0,36/0,30	0,27/0,23	0,33/0,30									
Niemcy	0,49/0,33	0,49/0,39	0,50/0,36	0,32/0,19	0,26/0,27	0,29/0,24	0,86/0,73								
Ukraińcy	0,48/0,39	0,42/0,34	0,53/0,46	0,32/0,26	0,23/0,25	0,37/0,33	0,84/0,83	0,82/0,75							
Pełnienie funkcji radnego															
Białorusini	0,41/0,31	0,36/0,28	0,42/0,33	0,29/0,19	0,20/0,15	0,22/0,20	0,49/0,34	0,42/0,28	0,48/0,36						
Niemcy	0,38/0,30	0,36/0,31	0,39/0,32	0,27/0,15	0,19/0,16	0,19/0,17	0,46/0,30	0,46/0,33	0,47/0,32	0,88/0,87					
Ukraińcy	0,38/0,31	0,34/0,29	0,39/0,35	0,27/0,20	0,19/0,16	0,23/0,21	0,48/0,34	0,44/0,31	0,52/0,39	0,92/0,94	0,88/0,87				
Wejście do bliskiej rodziny															
Białorusini	0,37/0,27	0,32/0,24	0,36/0,29	0,26/0,18	0,15/0,24	0,23/0,20	0,41/0,36	0,37/0,30	0,40/0,37	0,49/0,37	0,43/0,33	0,45/0,38			
Niemcy	0,31/0,21	0,28/0,28	0,30/0,24	0,17/0,13	0,16/0,17	0,15/0,14	0,38/0,29	0,35/0,37	0,36/0,32	0,41/0,31	0,40/0,33	0,40/0,32	0,78/0,75		
Ukraińcy	0,39/0,26	0,34/0,23	0,40/0,30	0,24/0,18	0,14/0,15	0,22/0,21	0,42/0,35	0,40/0,32	0,44/0,41	0,50/0,36	0,47/0,33	0,49/0,37	0,88/0,88	0,82/0,74	

**The factors conditioning the distance between the ethnic groups
in the "euroregion" of the river Bug**

S u m m a r y

The method introduced by Emory S. Bogardus of measuring the social distance has been used in the present study to determine the Poles' attitude towards other ethnic groups in the area of the East-Central Poland.

The author suggests that we should adopt a sociological point of view according to which the distance is understood as a continuum of attitudes towards "others" and "aliens", on a scale that ranges from warm feelings, through indifference, to hostile and antipathetic attitudes. The object of these attitudes were the Byelorussians, Germans, and Ukrainians, fulfilling various roles in a specific situational context. It was assumed that there are three groups of factors that may substantially influence the degree of rejecting, or accepting a given ethnic group: the spatial correlatives (e.g. the respondents' place of residence, distance from Poland's eastern border etc.), factors resulting from the social structure of a community (gender, age, education), and the fact of having, or not having, some earlier contacts with representatives of specific national groups.

The results that have been obtained make it possible to determine the range of influence of the distinguished features, factors, or conditions on the social distance, its power and direction. The results have also shown that the social distance is a dynamic phenomenon, modified by various factors and evincing a varied force, depending on the environmental dimension of a given social interaction.

**Bedingungen der Distanzierung zwischen den ethnischen Gruppen
in der Euroregion Bug**

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die von Emory S. Bogardus eingeführte Methode der Übertragung der gesellschaftlichen Distanzierung diente im vorliegenden Aufsatz zur Bestimmung der Haltungen der Polen anderen ethnischen Gruppen im zentral-westlichen Gebiet Polens.

Der Verfasser schlägt eine soziologische Perspektive vor, in der die Distanzierung als continuum der Haltungen den „anderen“, den „fremden“ gegenüber verstanden wurde: von warmen über gleichgültige bis zu antipathischen und feindlichen. „Subjekt“ dieser Haltungen waren Weißrussen, Deutsche und Ukrainer, die in einem bestimmten Situationskontext verschiedene Rollen spielten. Es wurde angenommen, daß es drei Gruppen der Faktoren gibt, die wesentlich den Grad der Repulsion oder Akzeptanz einer gegebenen ethnischen Gruppe beeinflussen: die räumlichen Variablen (die Wojewodschaft, in der der Befragte wohnt, die

Entfernung von der östlichen Grenze Polens), die Variablen, die aus der gesellschaftlichen Struktur der Gemeinschaft resultieren (Geschlecht, Alter, Ausbildung) und der frühere Kontakt mit den Vertretern konkreter Nationalgruppen.

Die Untersuchungsergebnisse erlauben den Wirkungsbereich der ausgesonderten Eigenschaften der Koeffizienten und der Fixierungen auf die gesellschaftliche Distanzierung, ihre Stärke und Richtung festzustellen. Außerdem bewiesen die Untersuchungen, daß die gesellschaftliche Distanzierung ein dynamisches Phänomen ist, das durch verschiedene Faktoren und mit verschiedener Intensität, abhängig von den Milieukontext der gegebenen gesellschaftlichen Interaktion, modifiziert wird.